

В.М. Мацоцький, ст. викл. (ХНЕУ ім. С.Кузнеця, Харків)

ЕВОЛЮЦІЯ СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД (1917–1921 РР.)

Один із етапів багатовікової історії української сільської громади припав на 1917–1921 рр. Специфічні умови революційного періоду наклали відбиток на сільську громаду. Сільська громада цього часу становить науковий інтерес як з погляду дослідження всієї історії української сільської громади, так і з погляду вивчення історії України революційної доби.

2015 р. Вячеслав Калініченко захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, присвячену земельній громаді (таку назву дав сільській громаді 1922 р. український радянський законодавець [1, ст. 42]). Дисертант торкнувся проблеми сільської громади 1917–1921 рр. Крім усього іншого, Вячеслав Калініченко проаналізував доробок тих дослідників, які приділили їй увагу. Цей аналіз і аналіз доробку самого Вячеслава Калініченка показують, що в ділянці вивчення сільської громади 1917–1921 рр. зроблено ще мало [4; 7]. Наявну прогалину треба заповнити.

Мета цієї статті – розкрити еволюцію сільської громади Лівобережної України в 1917–1921 рр.

Відразу слід обмовитися, що під Лівобережною Україною розуміється Лівобережний Лісостеп. До Лівобережної України ми відносимо південну (лісостепову) частину Чернігівщини й Полтавську та Харківську губернії.

Володимир Калініченко висунув положення, згідно з яким після захоплення влади більшовиками діяльність сільської громади була паралізована. Сільська громада до революції, зауважив історик, «виконувала функції низової адміністративної одиниці. Органами громади був сход домогосподарів і обраний ними сільський староста». Більшовики, захопивши владу, «адміністративні функції сільської громади передали сільраді, посаду старости ліквідували. Окрім того, обмеження виборчих прав для заможної верхівки села не давало можливості використати, не порушуючи закону, збори виборців для вирішення тих громадських питань, які раніше вирішував сход». Отже, виснував Володимир Калініченко, «діяльність сільської громади була паралізована» [3, с. 126–127].

Із цією думкою не можна погодитися. До революції сільська громада справді була адміністративною одиницею. Як адміністративна одиниця вона виконувала фіскальні й поліцейські обов'язки [2, с. 27]. Загальновідомо, що невдовзі після захоплення влади більшовики

запровадили продовольчу розкладку. Вячеслав Калініченко навів у своїй дисертаційній роботі факти, котрі свідчать, що під час «воєнного комунізму» сільська громада допомагала більшовикам заготовляти сільськогосподарські продукти (частина цих фактів стосується Лівобережної України) [4, с. 69, 70]. Отже, сільська громада далі виконувала фіскальну функцію.

Володимир Калініченко випустив з уваги, що дореволюційна сільська громада була ще й поземельною спілкою. Як поземельна спілка вона вела поземельну й сільськогосподарську діяльність [2, с. 27, 39, 216]. Слід зауважити, що в дореволюційний період на Лівобережній Україні існували громади двох типів: передільні й подвірні. Тип громади визначала форма землеволодіння. На Лівобережжі селяни володіли землею в обшинній і подвірній формах. За обшинної форми землеволодіння громаді як цілому належало право розпоряджатися землею, а селянські господарства мали тільки право користуватися. Така громада мала змогу перерозподіляти землю між селянськими господарствами. За подвірної форми землеволодіння селянські господарства розпоряджалися землею і постійно користувалися одними й тими ж ділянками. Подвірна громада не проводила переділів землі. Однак брак однієї функції не означав браку інших. Подвірна громада, подібно до передільної, установлювала сівозміну, регулювала користування громадськими угіддями тощо [6, с. 55–56].

У революційний період питома вага обшинної форми землекористування на Лівобережній Україні зростала, ділянкової – зменшувалася (терміни «общинна форма землекористування» й «ділянкова форма землекористування» запровадив замість термінів «общинна форма землеволодіння» та «подвірна форма землеволодіння» радянський законодавець). За відомостями Володимира Калініченка, обшинне землекористування тоді існувало тільки в Харківській губернії. Уявлення про наступ обшинної форми на ділянкову дають зібрані ним дані, котрі стосуються округ Харківської губернії (Куп'янської, Ізюмської, Харківської та Сумської). На території, де з 1923 р. існувала Куп'янська округа, 1917 р. общинна й ділянкова форми землекористування охоплювали 45 і 55% селянських земель відповідно, Ізюмська – 55 і 45, Харківська – 33 і 67, Сумська – 24 і 76%. 1923 р. в Куп'янській окрузі обшинною й ділянковою формами землекористування було охоплено 49,5 і 46,2% селянських земель відповідно, в Ізюмській – 62 і 37, у Харківській – 36 і 64, у Сумській – 50 і 49% [3, с. 289, 290].

Зі сказаного випливає, що в революційний період на Лівобережній Україні зростала кількість передільних громад. Однак, говорячи про передільні громади, не можна випускати з уваги, що в зазначений час вони існували тільки в Харківській губернії.

Закономірно постає питання: чим було зумовлене зростання кількості передільних громад на Харківщині? Харківська губернія вирізнялася тим, що більшості місцевих селян був знайомий общинний передільний механізм. У революційний період він надався селянам. За допомогою общинного передільного механізму нерідко здійснювали зрівняльний перерозподіл земель. У зрівняльний перерозподіл було пущено не тільки поміщицькі та інші неселянські землі, а й землі частини селян. Іноді зрівняльному перерозподілу передувало встановлення общинної форми землекористування [5, с. 92; 8, с. 107].

Вячеслав Калініченко висунув положення, згідно з яким протягом «1917–1921 рр. спостерігався процес трансформації сільської громади в земельну» [4, с. 31]. З погляду його логіки сільська громада відрізнялася від земельної. Історик наголосив, що дореволюційна «сільська громада була адміністративною одиницею» [4, с. 59]. З погляду його логіки атрибутами дореволюційної сільської громади були фіскальна й поліцейська функції. Але сам Вячеслав Калініченко знайшов і навів у своїй праці факти, котрі свідчать, що за доби «воєнного комунізму» громада далі виконувала фіскальну функцію. Під цим кутом зору вона не відрізнялася від дореволюційної сільської громади. Виходячи з цього, можна твердити, що положення, згідно з яким протягом «1917–1921 рр. спостерігався процес трансформації сільської громади в земельну», неприйнятне. Є й інша підстава так говорити. Фіскальну й поліцейську функції не можна вважати атрибутами сільської громади. Як слушно зауважив Павло Зирянов, їх нав'язала громаді держава. А поземельна й господарська функції були природними функціями сільської громади [2, с. 7, 13, 39].

Український радянський законодавець, котрий ухвалив 1922 р. Земельний кодекс УСРР, дав давній сільській громаді нову назву (вона стала називатися земельною громадою) і створив нові правові умови, у яких відтоді мала існувати громада [1, ст. 42–65; 7, с. 141]. Інша річ, що радянська влада, судячи з того, які справи поклав на земельну громаду законодавець, хотіла обмежити діяльність громади вирішенням земельних і господарських питань [1, ст. 52, 59, 61–64].

Таким чином, у революційний період на Лівобережній Україні сільська громада лишалася життєдіальною. Вона виконувала фіскальні обов'язки, вирішувала земельні й господарські питання. У

революційний період зросло значення передільної громади. На Харківщині окреслилася тенденція до трансформації подвірної громади в передільну.

Список використаних джерел

1. Земельный кодекс УССР: утвержден ВУЦИК 22 ноября 1922 г. – Харьков : Изд. Наркомзема, 1923. – 31, [1] с.
2. Зырянов П. Н. Крестьянская община Европейской России: 1907–1914 гг. / П. Н. Зырянов. – Москва : Наука, 1992. – 256 с.
3. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу : іст.-екон. дослідж. / В. В. Калініченко. – Харків : Основа, 1997. – 398, [2] с.
4. Калініченко В. В. Інститут земельної громади в доколгоспному селі Наддніпрянської України (1917–1930 рр.): дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Калініченко Вячеслав Володимирович. – Харків, 2015. – 656 с.
5. Ксензенко М. І. Завершення революційних земельних перетворень на Харківщині (грудень 1919 – березень 1921 рр.) / М. І. Ксензенко. – Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1968. – 184 с.
6. Мацюцький В. Генеза земельної громади УСРР / В. Мацюцький // Актуальные научные исследования в современном мире : сб. научн. тр. – Переяслав-Хмельницкий, 2017. – Вып. 4, ч. 8. – С. 54–59.
7. Мацюцький В. М. До питання про сучасну вітчизняну історіографію української земельної громади / В. М. Мацюцький // Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії : зб. ст. 5 Міжнар. наук. конф., 7–8 квіт. 2016 р. – Харків, 2016. – С. 138–146.
8. Мацюцький В. М. Еволюція земельної громади з обштинною формою землекористування (за матеріалами Лівобережної України) / В. М. Мацюцький // Актуальные научные исследования в современном мире. – Переяслав-Хмельницкий, 2018. – Вып. 5, ч. 10. – С. 103–113.